

To hittil ukjente rettssaker mot Hans Egede

KJELL FURUSET

Det er vel kjent at Hans Egede hadde store samarbeidsproblemer i Vågan. Fra før er to prosterrettssaker mellom Hans Egede og presten i Lødingen, Jakob Parelius, godt dokumentert¹. I tillegg har jeg kommet over to andre rettssaker som hittil har vært ukjente. Alle rettsakene endte med at Hans Egede ble dømt og bøtelagt, og det er ikke tvil om at motgangen i Vågan har vært avgjørende for beslutningen om å reise til Grønland.

De to prosterrettssakene

Begge prosterrettssakene (1708 og 1714) skyldtes uenighet om hvem som skulle holde gudstjenester i Vågankirka under lofotfisket. Den gangen var Vågan annekssogn under Lødingen, og etter bestemmelsene i Trondhjems reformats fra 1589 skulle presten i Lødingen betjene kirka i fiskesesongen. Dette ga han rett til fjærefisk som var en vesentlig del av hans kallsinntekter. I samme tidssrom skulle kapellanen i Vågan betjene kapellet på Skrova. Her var fisket gått sterkt tilbake, og ordningen førte til betydelig inntektstap for kapellanen i Vågan. Dette ville ikke Hans Egede finne seg i og utfordret Jakob Parelius til å gi avkall på sine rettigheter i Vågan. To ganger endte uenigheten i prosterretten, og begge ganger ble Hans Egede dømt og bøtelagt².

Ny rettssak i domkapitlet

Bakgrunnen for den andre prosterrettssaken (1714) var et brev til

Jakop Parelius som angivelig var skrevet av seks menn på menighetens vegne. I brevet ble han bedt om å holde seg borte fra Vågankirka heretter. Jakob Parelius lot seg ikke skremme og ankom Vågan som vanlig under lofotfisket. Da han kom til kirka, fant han Hans Egede foran alteret og de som hadde underskrevet brevet, i koret. Stemningen var opphisset og Jakob Parelius fant det best å trekke seg tilbake, men meldte opptrinnet til prosten. Særlig var han forbitret på Jens Hasselberg som opptrådte som oppvigler og anfører. I rettssaken som fulgte kom det fram at det var Hans Egede og Jens Hasselberg som hadde skrevet brevet, mens de andre bare hadde underskrevet uten riktig å være klar over hva som sto i brevet. Jens Hasselberg ble utpekt som hovedmann og måtte betale 14 riksdaler i bot og saksomkostninger, mens Hans Egede og de andre mennene fikk to riksdaler hver i bot.

Jakob Parelius mente åpenbart at Hans Egede slapp for lett i prosteretten og anket saken inn for domkapitlet i Trondheim. Her ble saken tatt opp på nytt i 1716³. Kjennelsen falt den 6. november 1716 og slo fast at uenigheten mellom de to prestene utelukkende var Hans Egedes feil og skyldtes hans "dristighed og motvillige forhold imod Reformatzen". Etter reformatsens bestemmelser skulle kapellanen i Vågan holde gudstjeneste på Skrova mens presten i Lødingen var i Vågan. Kapellet på Skrova sto imidlertid til nedfalls da Hans Egede kom til Vågan og ble revet ca 1713. Dette brukte Hans Egede som argument for å vise hvor håpløs uaktuell reformatsen var. Likevel stadfestet domkapitlet ordningen og slo fast at dersom Hans Egede fortsatte å fornærme Jakob Parelius eller forsømme tjenesten på Skrova, skulle han miste kall og embete. Samtidig ble Jakob Parelius berømmet for å ha strekt seg lenger enn en kunne forvente for å unngå konfrontasjon og strid. Straffen fra prosteretten ble betydelig skjerpet, og Hans Egede ble dømt til å betale 50 riksdaler i bot og 20 riksdaler i saksomkostninger. Dette var en svimlende sum for den fattige kapellanen som han neppe hadde mulighet for å betale.

Domkapitlet ble ledet av biskop Peder Krog. Dermed kunne biskopens motstander Thomas von Westen bruke dommen som eksempel på biskopens tvilsomme avgjørelser og i et brev til misjonskollegiet i København⁴ forteller han at

I Skrofven findes ingen Kirke, siger besigtelsen. Men det er ikke

desbedre, thi aar 1716 dømte Biskopen selv i Hr. Egedes sag, at band skulde prædicke i Skrofven i Fiskeriets tid men Lødingens Præst skulde prædicke dend stund i Vaagens Kirke, og saa har dog Residens⁵ til datum endnu ingen Kirke i Skrofven at prædicke udi.

Reformatsens bestemmelser ble opphevet i 1735 da Vågan ble eget prestegjeld.

Hans Egede blir stevnet for kammerretten

Den fjerde rettssaken mot Hans Egede skyldtes forskjellige misforhold i embetsutøvelsen. Dråpen som fikk begeret til å flyte over, var at han hadde sendt inn uriktige skatteopplysninger om ei ung dame ved navn Karen Gjertsdatter. Hun var stedatter av presteenken Dorte de Fine som Hans Egede hadde et meget dårlig forhold til. Landet var i krig, og for å finansiere krigen ble det skrevet ut en rekke ekstraskatter. I 1711 ble det innført skatt på parykker og fontanger. Fontange var en høy håroppsats som kvinner brukte og som på norsk ble kalt sett eller topp. Det var prestens oppgave å sende inn skatteopplysninger og Hans Egede førte opp at Karen Gjertsdatter brukte topp. Karen hadde imidlertid like før flytta fra Vågan og bodde hos presten Nils Brønlund i Hadsel som var i familie med henne. Hans Egedes forhold til Dorte de Fine var vel kjent, og snart begynte ryktene å svirre. Skatten skulle vært oppkrevd av fogden, men fogd Fredrik Adrian Bremer omkom i 1711, og i skiftet etter han (1712) kan vi lese:

Karen Geertzdatter udi Waage Fierding angives og opføres udi Præstens Mandtal Nr. 19 for hendes brugende Top 3 Rdr., som udi Fogdens Mandtal er beregnet; Mens meldes at være skeed af Præstens privat Had, efterdi hun da udi Hr. Niels Brøndlunds Meenighed skulde opholde sig, og hans Mandtal skulde udviise det hun ikke bruger Top⁶.

Etter at fogden døde måtte enken avlegge regnskap for 1711. Det var rentekammeret i København som sto for innkreving av statens inntekter, og i det fuktskadete regnskapet til kammerkollegiet finner vi følgende opplysninger om saken (ødelagte partier markert med):

.... der hun noge.... Top bar bru.... paa Hr: Niels attest No. 7. Hvad ellers Besværing over Hr: Hans Egede, om dend hadefuld Tale paa PrædicheStoelen meed vidre som bemelte Erklæring udsøger; bar et Skin af u-Kierlighed mod bemelte Hr: Egede, og skulle hand der forre ved Høyloftlig Cammer Collegii Decision blive Anseet till Mulct, ved ieg der i mod ingen Regres, saa som hand alt bar Quiterit sit Kald, og agter at Reise til Stet Davids⁷, hvor forre ieg som een fattig Enche der intet formaar at svare der til, allerydmygst beder om befrielse⁸.

Enken refererer til er erklæring, sannsynligvis fra Nils Brønlund, som hun mener har "et Skin af u-Kierlighed" mot Hans Egede. Enken het Else Marie Wolf og hadde nære forbindelser til Egedefamilien. Søsteren Anne var gift med Hans Egedes morbror Peder Hind, og broren Hans var gift med Hans Egedes søster Karen⁹. Derfor er det ikke å fortenke at hun prøver å dempe anklagen og ber seg fritatt for å forfølge saken videre.

Rentekammeret fungerte også som domstol (kammerretten) i saker angående statens fordringer og tjenestemennenes embetsforhold, og Else Marie Wolfs notat viser at Hans Egede var under etterforskning. Notatet er ikke datert, men må være skrevet etter at Hans Egede sa opp stillingen i Vågan i 1717. Dessverre har jeg ikke lyktes i å finne saken i kammerkollegiets protokoller, men revisorens anmerkning til regnskapet stadfester at Hans Egede virkelig ble dømt og bøtelagt:

Denne Cappellan Hr: Hans Egede er den Guds Mand som Cammer Collegii for hans Passioners Skyld, for nogen tiid siden maatte Mulctere, og den samme som forleden Aar, søgte paa Cammerit at maatte faa sit Aresterede gods løs igien, og for dend Deciderede Muldt blive befriet Præsten Hr: Niels Brønlund, og paa No. 7 saa at der for intet bliver at be.... og angaaende den her Quæstionerede Mult, for Cappellanen da er der af intet at vente, saa som hand bar quiteret sin Meenighed af Nidkierbed for at omvende Hedningerne i Strad Davis, da dog hand iche er borte endnu, og tør vel forlade sit Gudelige forset, Naar hand ichun for sit Gudfrygtigheds Skin med et got Præstekald her i Riiiget bliver forsiufnet. Imidlertiid kunde det høyloftlige Cam-

mer Collegii tage kiende paa slige Mennsker for dis bedre at viide hvad de fører i Deris Skiold.

Revisorens anmerkning er særlig interessant fordi den gir en samtidig vurdering av Hans Egedes motiver for å reise til Grønland. Et godt prestekall i Norge var altså det revisoren mente skulle til for å få han til å ombestemme seg!

Else Marie Wolf forteller at anklagen mot Hans Egede også omfattet "hadefuldt Tale paa PrædicheStoelen meed vidre". Det første går ganske sikkert på en episode ved innsettelses-gudstjenesten i 1708, da Hans Egede ble så opprørt over Jakob Parelius at han kom i skade for å skjenne og banne fra prekestolen¹⁰. Hva "meed vidre" er, kommer ikke fram av notatet, men sannsynligvis er det samme anklage Jacob Johan Lund refererer til når han skriver:

Endelig, da man ei kunde vinde noget hermed, tog man Anledning af Hr. Egedes Alder at angive ham for Canceliet¹¹, som den, der for tilig var kommen i Embedet uden Bevilling, og det, efter han havde været 8 Aar deri. Dog der blev ei agtet paa Angivelsen¹².

Bakgrunnen for dette var at Hans Egede var 21 år da han kom til Vågan, mens minstealder for å få prestekall var 25 år. Denne bestemmelsen ble innskjerpet ved en kongelig forordning av 1. august 1707¹³. Innskjerpingen kom imidlertid etter at Hans Egede var kalt, og ifølge Jacob Johan Lund ble det ikke tatt hensyn til denne delen av anklagen. Jacob Johan Lund var gift med Hans Egedes datterdatter og hadde sine informasjoner fra familien. Det forklarer hvorfor han ikke kjenner til eller ønsker å opplyse om resten av anklagen. Etter Jacob Johan Lunds angivelse må saken ha kommet opp for kammeretten ca 1715-16. Det passer med at Hans Egede kan ha søkt om å få boten ettergitt "forleden Aar" hvis revisorens anmerkning er skrevet ca 1719-20. Regnskapet ble endelig godkjent av kammerkollegiet i 1720.

Nils Brønlund hadde også en personlig grunn til å klage på Hans Egede. Kort tid etter at Karen Gjertsdatter kom til Hadsel ble hun forlovet med sorenskriver Bjørn Ursin. Et par år seinere reiste Bjørn Ursin til Bergen med ei anna dame som han gifta seg med der. På den tida var forlovelser nesten like forpliktende som ekteskap og kunne

bare oppheves etter kongelig bevilling. Derfor gikk Karen til sak mot sin svikefulle forlovede og ville ha erstatning for brutt ekteskapsløfte. Ikke overraskende tok Hans Egede parti for Bjørn Ursin og skreiv en erklæring der han hevdet at forlovelsen hadde vært ulovlig siden Karen hørte til hans menighet, og han som hennes menighetsprest ikke var informert om forlovelsen¹⁴. Dette var nok hard koste å svelge for Nils Brønlund som hadde foretatt forlovelsen.

Noter

- ¹ Øverland, O.A.: Hans Egedes ungdom, 1897.
- ² Justisprotokoll for Salten prosti 1708-1727, SAT.
- ³ Trondheim domkapitel forhandlingsprotokoll 1682-1723, SAT (A514092).
- ⁴ Brev av 15. juni 1726, Misjonskollegiet, diverse kirkeregnskap 1701-1728, RA.
- ⁵ Residerende kapellan, dvs. kapellane i Vågan.
- ⁶ Skifteprotokoll Senja 1707-12 (s. 243), SATø
- ⁷ Strat Davis, datidens navn på Vest-Grønland.
- ⁸ Rentekammeret, fogderegnskap Vesterålen, Andenes og Lofoten 1711-1713, RA.
- ⁹ Hasselberg, K. og S.T. Dahl: Embetsmenn i Nord-Norge i tiden 1536-1700, 1999.
- ¹⁰ Justisprotokoll for Salten prosti 1708-1727, SAT.
- ¹¹ Kanselliet var et regjeringskontor som kammerkollegiet var en del av og som alle ekspedisjoner normalt gikk gjennom.
- ¹² Lund, J.J.: Første Missionair paa Grønland, Biskop Hans Egedes levnet, 1778.
- ¹³ Ostermann, H.: Norske teologiske kandidater: ca 1690-1754, 1945.
- ¹⁴ Overhoffretten ekstraktprotokoll 1717 (s. 437-438), RA.

Kjell Furuset (f. 1951), cand. real. og cand. polit. Høgskolelektor ved Dronning Mauds Minne, Trondheim. E-post: kjell.furuset@dmmh.no.

Two hitherto unknown trials against Hans Egede

For 11 years, Hans Egede was a curate in Vågan (in Lofoten, Norway) before he travelled to Greenland as a missionary. Here he had major difficulties collaborating with his colleagues. Two court cases between Hans Egede and Jakob Parelius, the vicar in the neighbouring parish, are well documented (1708 and 1714). These court cases were due to a disagreement regarding who should run the church and thus have the right to collect the tithe during the fishing season. In addition to this, I have come across two previously unknown court cases. One came up before the cathedral court in Trondheim (1716), on appeal after the 1714 trial. The other one was dealt with in the finance ministry court (c. 1715-1717) and concerned malpractice at work. All four court cases resulted in Hans Egede being sentenced and fined, and there is no doubt that his misfortune in Vågan played a major part in his decision to travel to Greenland.